

کتابخانه نقد الیهات سیاسی

جلد سوم

ظهور لویاتان اسلامی

(تکوین نظریه دولت مدرن در فقه سیاسی شیعه)

نویسنده: محمد قوچانی

نقاشی جلد: هادی حیدری

طراحی و تراشی: رضا دولت‌زاده

مورفکاری: شهرام هادی

ویرایش: مصطفی نظری

امور فنی: حسام‌الدین مرادی

امور چاپ: حسین خیرخواه

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۰

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰ هزار تومان

چاپ: نگار نقش صحافی: گلستان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۲-۲۹-۲

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۲-۲۷-۸؛ ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۲-۲۵-۴

تلفکس: ۰۲۱ ۲۲ ۵۶ ۳۴ ۵۸ (+۹۸)

همراه: ۰۹۹۰ ۳۷ ۱۲۰ ۱۸ (+۹۸)

ایمیل: SaraeiPublication@Gmail.com

با همکاری نشریه مجله‌ی ملی ایران

سرشناسه: فوجانی، محمد، ۱۳۵۵ -
 عنوان و نام پدیدآور: ظهور لویاتان اسلامی: پژوهشی تاریخی در تکوین نظریه دولت مدرن
 در فقه سیاسی شیعه / محمد فوجانی.
 مشخصات نشر: تهران: سرایی، ۱۴۰۰.
 مشخصات ظاهری: ۳۲۸ ص.: مصور (بخشی رنگی): ۵/۱۴×۵/۲۶ س.م.
 فروست: کتابخانه نقد الهیات سیاسی: ۳.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۲-۲۹-۲
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: عنوان دیگر: ظهور لویاتان اسلامی (تکوین نظریه دولت مدرن در فقه سیاسی شیعه).
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۰۸.
 عنوان دیگر: پژوهشی تاریخی در تکوین نظریه دولت مدرن در فقه سیاسی شیعه.
 موضوع: شیعه و سیاست -- ایران -- تاریخ
 Shi'ah and politics -- Iran -- History
 علوم سیاسی (فقه)
 (Political science (Islamic law
 ولایت فقیه -- ایران
 Wilayat al-faqih -- Iran
 اسلام و دولت -- ایران -- تاریخ
 Islam and state -- Iran -- History
 فقیهان شیعه -- دیدگاه درباره شیعه و سیاست
 Faqih, Shiite -- Views on shi'ah and politics*
 اسلام و سیاست -- ایران -- تاریخ
 Islam and politics -- Iran -- History
 تجددگرایی (اسلام) -- ایران
 Islamic modernism -- Iran
 BPT۳۹
 رده بندی کنگره:
 ۲۹۷/۵۳ رده بندی دیویی:
 ۷۶۴۳۶۶۴ شماره کتابشناسی ملی:
 فیبا اطلاعات رکورد کتابشناسی:

فهرست

۱۱..... دیباچه

درآمد: از شیخ الاسلام تا ولی فقیه
 ۱۵..... گزارشی اجمالی تأسیس نهاد دین در ایران: سازمان مرجعیت شیعه

فصل اول

مکتب خراسان: ولایت یا فقاہت؟

جریان‌شناسی حوزه علمیّه مشهد از مکتب تفکیک تا انجمن حجتیه

۳۰..... پیش‌گفتار: انجمن حجتیه؛ فرزند مکتب تفکیک

۳۱..... ۱. سه شکاف تاریخی در مذهب شیعه

۳۴..... ۲. ظهور میرزامهدی اصفهانی؛ تولد مکتب معارف خراسان

۳۶..... ۳. شیخ محمود حلبی؛ شاگرد خاص میرزای اصفهانی

۳۸..... ۴. انتقال آموزه‌های مکتب خراسان به روشنفکری مذهبی

۴۱..... ۵. آموزه‌های تفسیری مکتب خراسان: تفسیر انقلابی از قرآن

۶. مکتب خراسان و انقلاب اسلامی: نفی مبارزه سیاسی..... ۴۳
۷. بازآفرینی مکتب خراسان: قرائت انقلابی از مکتب تفکیک..... ۴۵
۸. انجمن حجّتیّه به مثابه جناح محافظه کار مکتب خراسان..... ۵۰
۹. انجمن حجّتیّه؛ تلاش برای نفوذ پس از انقلاب اسلامی..... ۵۳
۱۰. مکتب خراسان نوین و بازگشت به اصل؛ مانیفست الحیاة..... ۵۵
۱۱. رشک حکمت یونان به مکتب خراسان..... ۵۸

فصل دوم

مکتب اصفهان: ولایت فقیه؛ گذار از نظریه به نهاد

[اِتِبَارِشَناسی نظریه حکومت اسلامی: از حکمت متعالیه تا حوزه علمیه اصفهان]

- پیش گفتار: اقالیم چهارگانه شیعه..... ۷۲
- گفتار ۱. دوره تأسیس: پیوند حکومت و حوزه: حکمت و شریعت..... ۷۴
- ۱-۱. هجرت از لبنان به اصفهان..... ۷۶
- ۱-۲. حوزه فلسفی اصفهان: پی‌ریزی حکمت متعالیه..... ۷۶
- ۱-۳. حکمت متعالیه و حکومت شرعی..... ۷۸
- ۱-۴. افول حکومت صفویه، افول حوزه اصفهان..... ۸۰
- گفتار ۲. دوره تثبیت: تلاش برای حفظ حکمت در کنار شریعت..... ۸۱
- ۲-۱. آیت الله جهانگیرخان قشقایی: حکیم موسیقی دان..... ۸۲
- ۲-۲. حاج آقا رحیم ارباب؛ حکیم فقیه..... ۸۵
- ۲-۳. آیت الله محمدجواد غروی؛ حکیم دگراندیش..... ۸۸
- گفتار ۳. دوره انتقال: هجرت از اصفهان به قم..... ۸۹
- ۳-۱. ظهور رضاخان: تثبیت دو مکتب قم و تهران..... ۹۰
- ۳-۲. برخورد با حوزه اصفهان: انتقاد پهلوی از صفوی؟..... ۹۱
- ۳-۳. هجرت علمای مکتب اصفهان به قم: مرجعیت عامد آیت الله بروجردی..... ۹۲
- ۳-۴. هجرت علمای مکتب اصفهان به قم..... ۹۲
- آیت الله منتظری نقطه وصل دو مکتب..... ۹۴
- ۳-۵. هجرت علمای مکتب اصفهان به قم..... ۹۵
- آیت الله صالحی نجف آبادی فقیه منتقد، مجتهد مورخ..... ۹۸
- گفتار ۴. روشنفکری درون دینی؛ میراث مکتب اصفهان..... ۱۰۱
۱. اصل حکمت..... ۱۰۱
۲. اصل معرفت..... ۱۰۱

۳. اصل عدالت ۱۰۱
۴. اصل وحدت ۱۰۲
۵. اصل حکومت ۱۰۲
۶. اصل انتقاد ۱۰۲
۷. اصل اجتهاد ۱۰۳

فصل سوم

مکتب قم: گذار از فقه سنتی به فقه سیاسی
جریان‌شناسی حوزه علمی قم در مواجهه با ولایت فقیه
[بررسی موردی پدیده جامعه مدرسین]

پیش‌گفتار:

دولت به مثابه انسان مصنوعی:

- توماس هابز چه می‌گوید و به چه کار ما می‌آید؟ ۱۰۸

گفتار ۱. از اصلاح طلبی فقهی تا دولت‌گرایی فقهی

- [بررسی موردی دارالتبلیغ اسلامی و مجله مکتب اسلام] ۱۱۱

- ۱-۱. در میانه اصلاح طلبی فقهی و محافظه‌کاری سیاسی ۱۱۳

- ۱-۲. اراکی‌ها و آذری‌ها ۱۱۳

- ۱-۳. مکتب اسلام؛ ارگان اصلاح‌طلبان حوزه علمی قم ۱۱۶

- ۱-۴. مکتب تشیع؛ ارگان انقلابیون حوزه علمی قم ۱۱۷

- ۱-۵. تأسیس دارالتبلیغ اسلامی قم و تضاد دو اندیشه سیاسی ۱۱۸

- ۱-۶. چگونه دارالتبلیغ اسلامی به دفتر تبلیغات اسلامی تبدیل شد؟ ۱۲۲

گفتار ۲. از سوسیالیسم فقهی تا روشنفکری فقهی

- [بررسی موردی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمی قم و مجله حوزه] ۱۲۵

- ۲-۱. مشهدی‌ها و قمی‌ها ۱۲۷

- ۲-۲. انتشار مجله حوزه؛ روشنفکری فقهی چگونه متولد شد؟ ۱۲۸

- ۲-۳. روشنفکران فقهی و مسأله دولت مدرن ۱۳۱

- ۲-۴. نظریه دولت‌گرایی اسلامی: اولویت حکومت‌مندی و عدالت اجتماعی ۱۳۵

- ۲-۵. نظریه اجتهاد پویا، انقلاب در فقه ۱۳۷

- ۲-۶. تفکیک فقه سنتی از فقه جواهری ۱۳۸

- ۲-۷. تلاش برای پی‌ریزی دانش اقتصاد اسلامی؛ مسأله بورس و بانک ۱۴۰
- ۲-۸. نظریه فقه سیاسی: تدوین ولایت فقیه ۱۴۲
- ۲-۹. نقد نظریه اسلامی کردن علوم اساسی ۱۴۳
- ۲-۱۰. فقه و آزادی دینی: حکم ارتداد ۱۴۴
- ۲-۱۱. فقه سیاسی و حقوق فردی: حدود حجاب ۱۴۷
- ۲-۱۲. تحول در حوزه: رابطه حوزه و حکومت ۱۴۸

گفتار ۳. از اصلاح طلبی حوزوی تا محافظه کاری اسلامی

- [بررسی موردی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و مجله نور علم] ۱۵۱
- ۳-۱. جامعه مدرسین: عراق عجم از سنت‌های حوزه دفاع می‌کند ۱۵۲
- ۳-۲. ریشه‌های جناح‌بندی سیاسی تهران در قم ۱۵۳
- ۳-۳. نور علم ارگان مدافعین سنت‌های حوزه علمیه قم ۱۵۴
- ۳-۴. دفاع از فقه سنتی و نقد فقه سیاسی ۱۵۵
- ۳-۵. مشارکت سیاسی و تقدم رأی اکثریت ۱۵۶
- ۳-۶. دفاع از اقتصاد آزاد، نهاد بازار و مالکیت خصوصی ۱۵۷
- ۳-۷. مخالفت با تعاونی‌ها و دفاع از شرکت‌های خصوصی ۱۵۸
- ۳-۸. مخالفت با مالیات: ۱۵۹
- مخالفت با دولت بزرگ و اصل مشارکت اقتصادی مردم ۱۵۹
- ۳-۹. حدود اختیارات ولی فقیه؛ رابطه فقه و قانون ۱۶۲
- ۳-۱۰. مقاومت در برابر حکم حکومتی ۱۶۴
- ۳-۱۱. نفی حوزه خصوصی دین، دفاع از حوزه خصوصی اقتصادی ۱۶۵
- ۳-۱۲. تغییر در ساخت قدرت و افول جناح چپ اسلامی ۱۶۶
- ۳-۱۳. مخالفت با لیبرالیسم فرهنگی و روشنفکری دینی ۱۶۷
- ۳-۱۴. فلسفه سیاسی محافظه کاری؛ اصلاح علوم انسانی ۱۶۹
- ۳-۱۵. نظریه حکومت روحانی: دغدغه استقلال حوزه از حکومت ۱۷۰
- ۳-۱۶. محافظه کاری فقهی در برابر ولایت فقیه ۱۷۲
- پی‌گفتار: جدایی دین از دولت یا تسلط دولت بر دین؟ ۱۸۳

فصل چهارم حکومت حکمت متعالیه چگونه مکتب ملاصدرا به حکومت رسید؟

- گفتار ۱. میراث مدرس ۱۸۸
بررسی نفوذ آرای آیت الله سید حسن مدرس بر آیت الله خمینی
- گفتار ۲. میراث فضل الله ۱۹۸
بررسی نسبت شیخ فضل الله نوری و آیت الله روح الله خمینی
- گفتار ۳. امام چگونه امام شد؟ ۲۱۲
چهار «چرا» و چهار «اگر» درباره امام خمینی
- ۳-۱. بازخوانی کشف الاسرار ۲۱۳
۳-۲. بازخوانی خطابه قیام ۱۵ خرداد ۲۱۵
۳-۳. بازخوانی پیش نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ۲۱۷
۳-۴. بازخوانی تفسیر سیاسی امام خمینی ۲۲۰
- گفتار ۴. گذار از حکومت اسلامی به جمهوری اسلامی
بازخوانی نسبت ولایت فقیه و نهاد جمهوریت
- ۴-۱. نظریه جمهوری ها ۲۲۳
۴-۲. جمهوری اول (۱۳۶۸-۱۳۵۸): جمهوری انقلابی ۲۲۵
۴-۳. جمهوری دوم (۱۳۸۸-۱۳۶۸): جمهوری حقوقی ۲۳۳
۴-۴. جمهوری سوم، جمهوری حقیقی؟ آیا ممکن است؟ ۲۴۶
- گام اول: رهبری، رئیس «جمهوری» ۲۴۹
گام دوم: پارلمانی، نهاد «حزبی»؟ ۲۵۰
گام سوم: مجلس دوم در جمهوری سوم ۲۵۱
- گفتار ۵. بازگشت به سنت، احیای فقاہت
آیت الله منتظری؛ فقیهی که حکمت متعالیه را به ولایت فقیه بدل ساخت ۲۵۲
- گفتار ۶. بازگشت به مطهری
بازیابی اندیشه سیاسی آیت الله مرتضی مطهری ۲۶۲

پی آمد فقه آزادی و آزادی فقه

- حکومت قانون و حقوق انسان ۲۷۵

دیباچه

پس از نهضت فکری «پروتستانتیسم اسلامی» و حرکت سیاسی‌ای که آن را «مارکسیسم اسلامی» خواندیم، در سیر تحول الهیات سیاسی مدرن در ایران به ظهور «لویاتان اسلامی» می‌رسیم.

پروتستانتیسم اسلامی لزوم اصلاح دینی و گذار از سنت دینی را طرح کرد، مارکسیسم اسلامی آن را به سلاح مبارزه آشنا کرد و با پیروزی انقلاب اسلامی دولت اسلامی تشکیل شد. دولتی که با ایدئولوژیک شدن فقه متولد شد و گرچه روشنفکران دینی (به‌خصوص روشنفکران چپ دینی) نمی‌خواستند روحانیت به قدرت برسد، اما در عمل روحانیت در فرآیند مدرنیزاسیون قرار گرفت، خود را از سنت جدا کرد، به قدرت رسید و دولت تشکیل داد.

سنت روحانیت شیعه تا پیش از انقلاب اسلامی تأسیس حکومت دینی نبود. روحانیت به‌عنوان صنفی مرکب از علمای دین (فقها، حکما و عرفا) یا در کنار حکومت‌ها (مانند حکومت صفوی) بود یا رودرروی حکومت‌ها (مانند حکومت پهلوی).

نظریه ولایت فقیه در واقع تداوم سنت امامت در اندیشه شیعه بود که از آغاز بابی در فقه شیعه داشت که به فقیه به عنوان نایب عام امام زمان (عج) اجازه دخالت در احوال شخصیه برخی مؤمنان نیازمند و اعم از صغار و ایتام و مهجورین و این سبیل را می داد. فراتر از حوزه خصوصی در عرصه عمومی به خصوص از زمان تأسیس حکومت شیعی سربداران خراسان و نیز صفویان، نیاز به فقیهان برای تدوین قانون از سوی حاکمان نیز احساس شد. فقه در غیبت حقوق مدرن نهاد قانون ساز بود. با همین منطق «حکومت قانون» در آن زمان «حکومت فقه» بود، چون مشروعیت حکومت ها در گذار از زور شمشیر به قانون به قاعده ای نیاز داشت که فقه آن را در اختیار انسان مسلمان قرار می داد.

از این دوران به تدریج فقها به متحدان حکومت ها بدل شدند، چون می توانستند مشروعیت حکومت ها را امضا یا از ایشان سلب کنند. این رابطه در صفویه به اوج خود رسید و با عرفان شیعه و تصوف صوفیه آمیخت و از سرپرستی فقیه به ولایت فقیه بدل شد و سرانجام با غلبه علمای اصولی بر علمای اخباری در عصر قاجاریه در آرای ملا احمد نراقی به نظر به سیاسی ولایت فقیه بدل شد. اما فقهای بزرگی مانند شیخ مرتضی انصاری، میرزای شیرازی، آخوند خراسانی و میرزای نایینی همچنان ترجیح می دادند از ولایت فقیه به حکومت فقیه تعبیه نکنند. آنان نقش مشروعیت آفرینی خویش را از شاه به ملت در مشروطیت تغییر دادند اما دیکتاتوری غیردینی پهلوی به ظهور آیت الله سیدروح الله خمینی انجامید که ولایت فقیه را به حکومت فقیه بدل ساخت.

این گذار ریشه های روشنفکرانه، متجددانه و نوگرایانه ای داشت که موضوع اصلی این کتاب است. ما معتقدیم همان طور که تأسیس دولت مدرن محصول بازسازی اندیشه سیاسی و دینی در اروپا بود، با وجود آنکه یک بار در حکومت پهلوی اول بنای دولت مدرن در ایران گذاشته شد، اما از آنجا که جامعه ایران جامعه ای مذهبی است، پس از ناکامی نهضت مشروطیت ایران، با پیروزی انقلاب اسلامی ایران دولت مدرن مشروعیت دینی یافت و به صورت نظام

جمهوری اسلامی درآمد.

عبور از «فقه سنتی» به «فقه سیاسی» مهم‌ترین تحول معرفتی در حوزه شیعه است که به این گذار کمک کرد. در واقع تبدیل فقه شیعه از مفهوم حقوق و تکالیف فردی مؤمنان به حقوق و تکالیف اجتماعی آنان یک تحول صرفاً معرفتی نبود بلکه حرکتی سیاسی شد. این تحول البته معارضان و منتقدانی داشت. ما اول از خراسان زادگاه مکتب تفکیک شروع می‌کنیم، حوزه‌ای فکری به محوریت مدرسه علمیه مشهد که دو گرایش محافظه‌کارانه و انقلابی در نسبت دیانت و سیاست از آن بیرون آمد و مفهوم «ولایت» را وارد اندیشه سیاسی جدید شیعه کرد.

آن‌گاه به اصفهان می‌رویم، خاستگاه مکتب تلفیق و مدرسه حکمت متعالیه که به نوعی روشن‌فکری درون‌دینی از دوران صفویه (به‌خصوص ملاصدرا) را نمایندگی می‌کند و از موضع ترقی به تکوین نظریه دولت جدید در شیعه می‌پردازد. در ادامه به قم می‌رویم. جایی که «ولایت» خراسان را با «حکمت» اصفهان و «فقاہت» قم آمیخت و نظریه ولایت فقیه را تکمیل کرد.

و سرانجام در تهران با آیت‌الله خمینی ملاقات می‌کنیم. «فقیه حکیم عارفی» که آرزوهای مکتب ملاصدرا را از حکمت به حکومت منتقل کرد. در قم و تهران البته توقیف طولانی داریم؛ رقابت فقیهان محافظه‌کار و اصلاح‌طلب.

در حدود ولایت فقیه سخن می‌گوییم و به یاران خاص آیت‌الله خمینی به خصوص آیت‌الله منتظری و آیت‌الله مطهری اشاراتی می‌کنیم. سیر تحول در نظریه ولایت فقیه البته مستلزم رساله‌های دیگر است. اما این کتاب فقط درباره ظهور این نظریه سیاسی در فقه شیعه و آثار آن در تکوین دولت مدرن است.

اما دو جلد دیگر از کتابخانه الهیات سیاسی باقی مانده است که در جلد چهارم به بدیل جنبش چپ اسلامی (به خصوص مؤسس دولت اسلامی) و در جلد پنجم به تحول در اندیشه دولت اسلامی خواهیم پرداخت؛ این تازه آغاز راه است...